

Isaïc van Dijk (1847 – 1922)

Inleiding

Plaats in de Canon

Isaïc van Dijk is niet één van de bekende, klassieke pedagogische namen. Toch krijgt hij een plaats binnen de pedagogische canon voor de christelijke leraar. Wij willen immers niet alleen naar de bekende academische namen kijken, maar ook naar vergeten grootheden en naar gewone schoolmeesters uit de praktijk van alledag. Isaïc van Dijk was in zekere zin allebei: hij was zowel pedagoog als docent. Hij verdient het om niet alleen als theoloog maar ook als pedagoog onder het stof vandaan te worden gehaald omdat hij - naast kleinere studies - een indrukwekkende pedagogische studie heeft geschreven, getiteld *Vota academica (Academische roeping)* en omdat hij gedurende zijn academische loopbaan als hoogleraar een uitmuntend leermeester is geweest voor zijn studenten.

Actualiteit

Van Dijk is verrassend actueel. Hij heeft ons juist in de huidige tijd met zijn accent op de kenniseconomie en op opbrengstgericht leren veel te zeggen. Vanuit zijn diepe geloofsovertuiging had hij een heel andere kijk op leren dan onze huidige cultuur, waarin het hem om diepe, innerlijke vorming van de geest ging. Het is de moeite waard om Van Dijk onder het stof vandaan te halen en een ereplaats te geven binnen onze canon.

Kernthema

De kernthematiek die hierbij aan de orde komt is Van Dijks christelijke kijk op leren in termen van de vorming van de geest en zijn kritiek op een platte, instrumentele kijk op leren.

Structuur

We zullen in dit 'venster' eerst kijken naar zijn levensgeschiedenis (paragraaf 1) en naar zijn betekenis (paragraaf 2). Daarna bieden we uit zijn oeuvre een aantal bronnen aan, die we vergezeld laten gaan van vragen die kunnen helpen bij het goed verstaan van deze teksten. We beginnen met een kennismakingstekst (paragraaf 3), vervolgen met een verdiepende tekst (paragraaf 4) en eindigen met een verbredende tekst (paragraaf 5). Tenslotte kijken we naar het gesprek dat door andere pedagogen met Van is of wordt gevoerd (paragraaf 6) en we besluiten met wat literatuursuggesties voor we meer van of over Van Dijk wil lezen (paragraaf 7).

1. Korte biografie

Jeugd en studie

Isaïc van Dijk werd op 20 maart 1847 geboren in het Noord-Brabantse plaatsje Dussen (onder Gorinchem). Zijn vader was Johannes van Dijk, zijn moeder was Cornelia van Edenburg. Dit boerengezin was hervormd in gematigd orthodoxe zin. Isaïc bezocht de plaatselijke dorpsschool waar hij zijn eerste onderwijs kreeg. Daarna ging hij naar de Latijnse school in Gorinchem. Hier werd zijn liefde voor de theologie geboren. Hij ging in 1866 te Utrecht theologie studeren. Hier maakte hij kennis met J.J.P. Valeton jr. en Chantepie de la Saussaye jr. Zij werden vrienden voor het leven. Via hen maakte Van Dijk kennis met de ethische theologie, een gematigd orthodoxe stroming binnen de hervormde Kerk, waarin het accent sterk lag op de persoon van Christus en op de persoonlijke doorleving van het geloof (het woord 'ethisch' kan men het beste lezen als 'persoonlijk' in de genoemde, dubbele zin). De ethischen wilden vasthouden aan de orthodoxie en tegelijk in gesprek zijn met de moderne theologie en wetenschap. Van Dijk voelt zich thuis in dit milieu; het sluit nauw aan bij het milieu van zijn ouderlijk huis, maar dan vanuit een meer academische allure.

Promotie en predikantschap

Van Dijk had een warme belangstelling voor de dogmatiek en besloot binnen dat vakgebied verder te gaan. Op 30 april 1877 promoveerde hij op de dissertatie *Begrip en methode der dogmatiek*. Daarna werd hij predikant. Hij diende de gemeenten van Veen (1871 – 1875), Baambrugge (1875 – 1877), Kollum (1877 – 1879) en Arnhem (1879 – 1883). In 1877 trouwde hij met Maria Johanna Jiskoot. Ze kregen vier kinderen, waarvan er twee jong stierven en twee later predikant zijn geworden. Van Dijk had als predikant de gave der vertroosting en stond zeer dicht bij de mensen. Daarnaast was hij een fijnzinnig en boeiend prediker.

Hoogleraarschap

Zijn begaafdheid bleef niet onopgemerkt en hij werd in 1883 hoogleraar in de dogmatische vakken aan de Theologische Faculteit van de Universiteit van Groningen. Hij gaf hier les aan een kleine kring van leerlingen. Hij publiceerde daarnaast op een breed theologisch, historisch en pedagogisch terrein. Zijn studies zijn gepubliceerd in de *Gezamenlijke Geschriften*.¹

Laatste levensjaren

In 1917 nam hij afscheid van de universiteit - hij was 70 jaar geworden en dat was de leeftijd waarop je als hoogleraar met emeritaat ging – en hij vertrok naar Heusden. Hier heeft hij nog enkele jaren gewoond, tot hij in april 1922 ziek werd en naar Den Haag verhuisde, om in de nabijheid van een ziekenhuis te zijn. Op eerste kerstdag – de geboortedag van Zijn Heer en Heiland - is hij in datzelfde jaar gestorven. Op 29 december 1922 werd hij te Den Haag begraven op begraafplaats Oud-Eik en Duinen.²

2. Betekenis

Is. Van Dijk heeft een brede bijdrage geleverd aan het theologisch, historisch en pedagogisch debat van zijn tijd. Laten we naar deze drie aspecten achtereenvolgens kijken:

Theologie

Op theologisch vlak probeerde Van Dijk een middenpositie in te nemen tussen de gereformeerde orthodoxie en de moderniteit. Hij hield vast aan de orthodoxie en zag de dogmatiek als theologie van de Kerk op grond van de Schrift. De Bijbel is oorkonde van Gods openbaring, waarbij het uiteindelijk niet om de Bijbel op zich gaat maar om God Zelf. Van Dijk vermeed in dat licht biblicisme (= rigide letterlijk lezen van de Bijbel). Hij wilde hij open staan voor een goed historisch inzicht in de Schrift en voor zowel de historische als de geestelijke en figuurlijke betekenis van het Woord. Het ging daarin om Christus en om het geloof in de drieënige God. De Bijbel is hierbij de oorkonde van God: de Bijbel is de bron van de Bron. Zij is zowel boventijdelijk als historisch.

Van Dijk verzette zich in dezen sterk tegen de historisch- kritische methode van Ernst Troeltsch en anderen. Troeltsch las de Schrift volgens een rationeel criterium van voorstelbaarheid: alleen dat is waar of historisch wat voorstelbaar is, dat wil zeggen, wat logischerwijs gebeurd kan zijn: een wonder of zoiets eenmaligs als de opstanding kan niet gebeurd zijn, want het strijdt met onze voorstelling van de fysische werkelijkheid. Volgens Van Dijk gaat het echter om het geloof in God voor Wie niets onmogelijk is. Wat voor ons onvoorstelbaar lijkt, is voor Hem mogelijk. De natuur is Zijn schepping en Hij kan de ordeningen die Hij daar Zelf in legde ook veranderen of tijdelijk opheffen.

Geschiedenis

¹ Is. Van Dijk, *Gezamenlijke Geschriften*, Groningen, 1917. Hierna afgekort als GG.

² Gebaseerd op Maarten van Rijn, 'In Memoriam', in: Is. Van Dijk, GG, VI, 64.

Op historisch vlak probeerde Van Dijk een middenpositie in te nemen tussen het positivisme en de hermeneutische school. Deze twee stromingen waren dominant in zijn tijd.

De positivisten probeerden de geschiedwetenschap te zien als een zelfde soort wetenschap als de natuurwetenschap. In de natuurwetenschap gelden natuurwetten en men zocht ook naar dergelijke wetten in de geschiedenis. Op basis van harde feiten werd er hier naar algemene patronen in de geschiedenis gezocht: bijvoorbeeld het patroon van macht versus onderdrukking en revolutie. Van Dijk bestreed deze gedachte fel. Het ging in de geschiedenis om unieke gebeurtenissen en personen en die kun je niet onder algemene wetten vangen.

Hij sloot in zijn kritiek tegen dit positivisme nauw aan bij de hermeneutische school.³ Volgens deze school was de geschiedwetenschap geen natuurwetenschap maar geesteswetenschap. De geesteswetenschap heeft een geheel eigen methode: die van inleving en interpretatie. De historicus geeft geen natuurkundige verklaring van algemene ontwikkelingen maar hij interpreteert vanuit zijn eigen horizon het unieke historische gebeuren. Tegelijk bekritiseerde van Dijk de hermeneutiek waar zij veelal alleen maar aards of menselijk gericht was. Niet alleen mensen handelen in de geschiedenis, maar ook God handelt daarbinnen. De Bijbel laat zich goed lezen volgens de hermeneutische methode zolang we ons maar realiseren dat zij Openbaring van God is en niet een louter menselijke tekst.

Aldus nam Van Dijk een middenpositie in tussen positivisme en hermeneutiek.

Pedagogiek

Op *pedagogisch* vlak nam Van Dijk een middenpositie in tussen de liberalen en de antirevolutionairen.

Van Dijk verzette zich tegen het liberale streven voor openbaar onderwijs waarbij er geen ruimte was voor een christelijke school of een 'school met den Bijbel'. Hierin stond hij aan de zijde van de antirevolutionairen en de 'kleine luiden' onder leiding van Abraham Kuyper, bijgenaamd 'Abraham de Geweldige'.⁴

Tegelijk verzette hij zich tegen de inhoudelijke onderwijspolitiek van het kabinet van de antirevolutionair Abraham Kuyper rond 1904. Kuyper bepleitte vanwege zijn ideaal een strikte parallellie van openbaar en bijzonder onderwijs. Kuyper deed dit uit vrees dat het bijzonder onderwijs zou achterblijven bij het openbaar onderwijs. Hij bepleitte daarom een zeer uitvoerige, brede academische vorming van de studenten. Het ging hem om het aanbrenge van zoveel mogelijk kennis. De docent stond hierbij in het middelpunt en doceerde grote hoeveelheden leerstof. De student diende dat te bestuderen en zich eigen te maken.

Van Dijk verzette zich hiertegen. Hij bepleitte tegenover deze, in zijn ogen oppervlakkige, breedte een wezenlijke diepte van onderwijs. Het moest gaan om een beperkt aantal zeer essentiële en diepe kernen van kennis en weten, die werkelijk zouden moeten verwortelen in de ziel van de student. Daarnaast moest de docent een leermeester zijn die zijn leerlingen inwijdde in deze kennis. Bij Van

³ Zie hiervoor Ewald Mackay, 'Een rijk geïnstrumenteerd innerlijk leven. Isaäk van Dijk en de historie', in Ewald Mackay, *Gedenkstenen in de Jordaan. Opstellen over geschiedenis, traditie en cultuur*, Heerenveen, 1999, 100 – 111.

⁴ Zie voor de pedagogische sfeer en idealen in de negentiende eeuw: L.D. van Klinken, *Dienstbaar aan het onderwijs. Een studie naar de protestants-christelijke pedagogische tijdschriften uit de negentiende eeuw*, Heerenveen, 2009. Zie voorts T.M. Gilhuis, *Memorietafel van het christelijk onderwijs. De geschiedenis van de schoolstrijd*, Kampen, 1975; N.L. Dodde, *Het Nederlandse onderwijs verandert. Ontwikkelingen sinds 1800*, Muiderberg, 1983.

Dijk was onderwijs een gestalte van nabijheid tussen leraar en leerling en leerstof. De werkelijkheid diende via de persoonlijke gestalte van de leraar tot leven te worden gewekt in de leerling. Ook al sprak Van Dijk hier vooral over de academische vorming, in wezen was wat hij zei universeel: het gold ook voor het lager en voortgezet onderwijs. Zijn ideeën verwoordde hij in een boek, getiteld *Vota Academica*. De titel van dit (Nederlandstalige) boek zou je kunnen vertalen als *Academische Roeping* – of beter misschien nog: *Pedagogische Wijding*.

Aldus heeft Van Dijk een aanzienlijke betekenis gehad binnen theologie, geschiedkunde en pedagogiek.⁵

3. Kennismakingstekst

Kader

Het wordt tijd om Van Dijk zelf te gaan beluisteren. Hieronder volgen bij wijze van kennismakingstekst enkele korte fragmenten van de openingswoorden uit *Vota Academica*. De inleiding heet 'Academische vorming' en Van Dijk begint met klem zijn zorgen uit te spreken over het Kuyperiaanse onderwijsideaal van veel kennis. Daarna verwoordt hij in positieve zin zijn ideaal naar inhoud en gestalte.

Brontekst

'Zou het kostelijk goed verloren gaan, zou het voorgoed moeten verloren gaan, het kostelijk goed der academische vorming? Men vraagt misschien: wat verstaat gij onder academische vorming? Op deze vraag zal natuurlijk geantwoord worden, en uitvoerig ook, maar hier zou ik toch gaarne willen dat men zelf reeds terstond eenig bescheid wist uit kracht van eigen overweging der zaak. Een auteur, die de vrees te kennen geeft dat misschien iets kostelijks bezig is verloren te gaan, vergt wel niet het buitensporige, als hij onderstelt dat men althans ten naasten bij zijn bedoeling verstaat. Maar het kan ook gezegd, met zooveel woorden en precies gezegd worden, het moet immers precies kunnen gezegd worden, wat men onder academische vorming te verstaan heeft. Het kan, allereerst, verduidelijkt worden door tegenstelling: tegenover academische vorming staat lijnrecht: africhting.

Niemand kan het helpen dat dit woord ons brengt in de buurt van maneges en dergelijke inrichtingen. Wij zouden deze vergelijking kunnen opstellen: Academische vorming : africhting = Universiteit : manege. Het doet pijn deze dingen zoo direct, zoo dicht in elkanders nabuurschap te brengen. Africhten, dit woord moest nooit, noch actief, noch passief, van een mensch kunnen gebruikt worden. Een mensch, die afgericht wordt, een mensch, die anderen africht, dit zijn dus menschen, die, men vergunnen mij de uitdrukking, kennis apporteeren of

⁵ Gebaseerd op M.J. Aalders, *Ethisch tussen 1870 en 1920. Openbaring, Schrift en ervaring bij J.J.P. Valetton, Chantepie de la Saussaye en Is. Van Dijk*, Kampen, 1990; Ewald Mackay, 'Een rijk geïnstrumenteerd innerlijk leven. Isaac van Dijk en de historie', in Ewald Mackay, *Gedenkstenen in de Jordaan. Opstellen over geschiedenis, traditie en cultuur*, Heerenveen, 1999, 100 – 111.

laten apporteren; - een mensch, die zich zelve africht, want ook dit is niet te ontgaan: africhting, die ondergaan wordt, is immers niet wel mogelijk zonder medewerkende zelf-africhting; dit zijn voorwaar gedachten, die zeer smadelijk zijn, gedachten, die het beeld Gods in den mensch te na komen! Zelf-africhting is wel het smadelijkst van alles, hier is kennis, die een mensch zich zelve achterna draagt, zonder zich zelf in te halen, of, om in het gebruikte beeld te blijven, hier is kennis, die een onsterfelijk mensch apporteert aan zich zelve!

Zou zoo iets werkelijk gebeuren onder den blauwen hemel? Zou het waar, wezenlijk waar zijn dat er menschen, ik bedoel docenten zijn, die jonge menschen africhten, die op de een of andere wijs hen nopen zich zelf af te richten? Zou het werkelijk waar zijn dat er examens zijn, waarbij de over een of meer jaren meegedeelde stof gaaf of verhaspeld, maar altijd braaf "geapporteerd" wordt door niet weinigen van hen, die luisteren naar den naam van examinandi? Hier is wel groote ellende.⁶

(...)

'Wat bedoel ik dan wel? (...) Ik zou tevreden zijn, ik zal tevreden zijn als van niet buitengewone maar goede studenten, bij het verlaten der academie, drieërlei zal kunnen gezegd worden:

- 1. dat hun geest op een matig-uitgebreid terrein ... heeft leren staan boven het gruis van allerlei mening;*
- 2. dat hun geest heeft leeren staan boven de bekoring van woorden, van algemeene woorden;*
- 3. dat hun geest zóó heeft leren staan boven de grens tusschen hun weten en hun niet-weten, dat zij die grens nu met eenige klaarheid kunnen zien.⁷*

(...)

(Dit alles dient te geschieden vanuit een gestalte van eerbied:)

'Er kan en mag eerbied zijn. Eerbied voor den menschelijken geest zelve, zooals God dien instrumenteerde, voor den onderzoekenden geest, zelf raadsel en toch allerlei raadselen ontcijferend ... Eerbied tenslotte voor de dingen zelve, voor de objecten van onderzoek in hun souverain eigen-leven, opgevat naar de zijde van hun bestaan, die hier op aarde wel veelszins verhuld zal blijven, maar die wij eens zullen kennen, als wij toegelaten worden tot "het kennen gelijk wij gekend zijn".⁸

Vragen bij de brontekst:

- a. Hoe typeert Van Dijk het onderwijsideaal van Kuyper?

⁶ Is. Van Dijk, *Vota Academica*, in: GG, II, 15 – 126.

⁷ A.w., 45.

⁸ A.w., 94 – 95.

- b. Hoe zou jij het onderwijsideaal van het huidige kabinet typeren? Zie je hier een parallel met het ideaal van Kuyper? Geef concrete voorbeelden uit de schoolpraktijk!
- c. Hoe zou je Van Dijks ideaal in eigen woorden typeren zoals hij dat in de drie punten weergeeft?
- d. Welk woord zou je hier kunnen bedenken als het tegenovergestelde woord van 'apporteren'?
- e. Kun je je vinden in Van Dijks ideaal en is het te realiseren binnen de huidige onderwijscontext?

4. Verdiepende tekst

Kader

Na de eerste kennismaking gaan we nu een stap verder zetten met een verdiepende tekst. We doen dat door een tekst te gaan lezen over het goed en aandachtig lezen van teksten. In *Vota academica* schrijft Van Dijk over het grote algemene en pedagogisch belang van het goed leren lezen van teksten. Hij vraagt zich af: 'hoe komt men nader tot een tekst?' en geeft dan het antwoord: hier volgt een kort fragment.

Brontekst

'En nu de vraag: hoe komt men nader tot een tekst? 't Is eigenlijk de keerzijde van de vorige vraag, want men zou ook aldus kunnen formuleeren: hoe doet men afstanden weg? Men geeft hier het gewone, laat ik zeggen het officiële antwoord: men komt nader tot een tekst op (langs) streng-philologische weg. Ik heb vrede met dit antwoord, maar ik vraag: komen wij er wel zoo heel veel verder mee? (...)

Laat ik de zaak concreet maken. Daar ligt een tekst van eenige beteekenis, van eenigen diepgang voor ons. Er is hier allereerst het algemeen - of wil men formeellogische, d.w.z. er is dat algemeene medium, waardoor wij ons, aan de oppervlakte, voor elkander verstaanbaar maken. Maar dan kan er verder, voor het tot stand komen van zulk een tekst, in onderscheiden mate en in wisselende verbindingen zijn samengewerkt door de Gedachte, misschien wel door een diep gedachtenleven, door het Gevoel, liever door de Ziel, waarin zóóveel kan omgaan, door de Verbeelding. Voor de aanschouwelijkheid stel ik dit alles in een kort bestek dicht bij elkander; in werken van de hoogste onsterfelijkheid is er inderdaad samenwerking van deze drie factoren. Maar al laten wij werken van dézen stempel eens rusten, de zaak waarom het mij te doen is, blijft volkomen dezelfde: de criticus of exegeet, die niet voortdurend een of twee van de drie genoemde factoren verwaarloost, vindt ze immers alle drie, vereenigd of gescheiden, voortdurend op zijn weg. Nu wil ik op de rij af vragen: hoe zal men de gedachte, hoe zal men een diep gedachtenleven verstaan zonder eigen gedachten, hoe zal men de zaken des gevoels, der ziel verstaan zonder een eigen ziel, hoe zal men de

*zaken der verbeelding verstaan zonder een eigen verbeelding? Met minder, met ook maar iets minder, kan men niet toe.*⁹

Vragen bij de brontekst

- a. Op welke drie aspecten moeten we ons volgens Van Dijk richten wanneer we een tekst lezen? Geef in eigen woorden aan wat hij bedoelt met die aspecten.
- b. Lees nu eens zijn eigen stuk tekst aan de hand van deze drie aspecten. Wat wil hij dan per aspect zeggen?
- c. Van Dijk kijkt niet alleen naar de tekst van een auteur maar ook naar de lezer zelf. Wat vraagt hij van de lezer?
- d. Wat heeft Van Dijk ons hier te zeggen in het tijdperk van de snelle google- en sociale mediawereld?

5. Verbredende tekst

Kader

Tenslotte gaan we een verbredende tekst van Van Dijk lezen. Van Dijk heeft immers op een breder terrein dan de pedagogiek geschreven. Voor een indruk van zijn brede belangstelling volgt hier de korte tekst 'Al wat teeder is'. Deze tekst geeft een goed beeld van de fijnzinnige theologische geest van Van Dijk, in wezen is deze tekst een zelfportret van hem als leraar, predikant en pastor, kortom: als mens.

Brontekst

'Al wat teeder en hoog en heerlijk is, mint de schaduw, de stilte en het verborgene, mijdt de harde kleur, den schellen klank, den scherpen omtrek, de vierkante uitdrukking.

Zoo was het in den morgenstond der schepping. Als God de vrouw schiep, deed Hij een diepen slaap op Adam vallen: de mensch mag geen getuige zijn van het mysterie der schepping.

Zoo is het in de natuur. Wie zag ooit een roos haar 'zachten boezem' openen, wie merkte het komen van de eerste ster, als de zomeravond neigt? Hoe stil komt de weelde, de rijke weelde der lente.

Zoo is het in het leven der menschelijke liefde.

'En Jozef hief zijne oogen op en zag Benjamin zijnen broeder, den zoon zijner moeder, en zeide: is dit uw kleinste broeder, waarvan gij tot mij zeidet? Daarna zeide hij: mijn zoon, God zij u genadig! En Jozef haastte zich, want zijn ingewand ontstak jegens zijn broeder en hij zocht te weenen en hij ging in een kamer en weende aldaar. Toen kon Jozef zich niet bedwingen voor allen, die bij hem stonden en hij riep: doet alle man van mij uitgaan. En er stond niemand bij hem, als Jozef zich aan zijne broederen bekend maakte'.

⁹ A.w., 85 – 86.

Zoo is het in de strijd en zegepraal van het nieuwe leven. Als Petrus zijn Heer zoo droeviglijk verloochent, roept de goede Herder het dolend en zich wondend schaap terug met een blik van zijn oogen. Van den Geest, die onze zwakheden mede te hulp komt, wordt gezegd dat Hij zelf voor ons bidt met onuitsprekelijke zuchtingen. En Paulus kent een zoodanig mensch, die opgetrokken is geweest in het paradijs en gehoord heeft onuitsprekelijke woorden. Zoo was het op den morgen der opstanding. Men heeft het ledige graf gezien, men heeft den opgestanen Heer gezien, maar niemand was getuige van de stille majesteit der opstanding zelve. Op het zachte 'Maria' in Jozef's gaarde gesproken, is genoegzame weerklank het zachte 'Rabbouni'. Zoo zal het zijn op den grooten, lichten dag van 's Heeren toekomst. Uitgesproken zal het dan worden wat er voor Hem en in Zijnen naam gedaan is, maar wie het gelden zal, zullen dan vragen, heerlijk vragen, omdat zij het niet wisten: 'Heer, wanneer hebben wij U hongerig gezien en gespijzigt, of dorstig en te drinken gegeven, en wanneer hebben wij U een vreemdeling gezien en geherbergd of naakt en gekleed, en wanneer hebben wij U krank gezien of in de gevangenis en zijn tot U gekomen?' Heilige onwetendheid, die dan minder in weten dan in aanbidding zal overgaan. 't Zal weer zijn als op den morgen der opstanding, maar met nog minder vreeze en met nog meer blijde ontroering: 'en zij grepen zijne voeten en aanbaden Hem'.¹⁰

Vragen bij de brontekst

- a. Welke Bijbelse gestalten noemt Van Dijk hier en waarom belichamen zij volgens hem de tederheid?
- b. Hoe teder is onze wereld van vandaag?
- c. Lees deze tekst eens zeer stil en aandachtig alleen ergens op een rustige plek thuis. Wat doet de tekst met je innerlijk?

6. In gesprek met de pedagoog: de ontvangst en doorwerking van Van Dijks denken

Helaas is Van Dijk in onze tijd een vrij onbekende gestalte. Zijn doorwerking heeft zich enigszins in de zijlijn voltrokken (ze was zelf – om met Van Dijks woorden uit onze verbredende tekst te spreken – ook 'teder'.

Persoonlijke erfenis

Van Dijk is een pedagoog die je als mens uit zijn boeken kan leren kennen. Wie hem leest, hoort hem als het ware spreken. Zijn studies zijn geen teksten van studeerkamerkleur maar ze hebben de klank van het leslokaal waar de leraar en de leerlingen bijeen zijn. Je kan de teksten van Van Dijk voorlezen; ze zijn hoorbaar.

¹⁰ Is. Van Dijk, GG, V, 435 – 436.

Van Dijk was daarnaast vooral een leraar van de directe omgang met de leerling. Wie hem werkelijk wil leren kennen, moet er bij geweest zijn in de lessen. Wij kunnen dat niet meer, maar we kunnen wel een leerling aan het woord laten van wie dat wel gold. Maarten van Rijn is zo'n leerling en hij schetste een zeer liefdevol portret van zijn leermeester in een 'In memoriam'.¹¹ Van Dijk komt hier tot ons als de zeer geliefde leermeester, een Socratesgestalte! Van Dijks leerling en vriend Maarten van Rijn schreef een 'In Memoriam' over Van Dijk. Treffend is dat Van Rijn aan het eind van zijn tekst ineens van de derde persoon overgaat naar de eerste persoon: het 'In Memoriam' over zijn leraar wordt een gesprek met zijn leraar:

*'Diep onder den indruk verlieten zijn vele vrienden de plaats, waar men het stoffelijk overschot van Prof. van Dijk aan den schoot der aarde had toevertrouwd. Van vergeten, ook van afscheid nemen, kon in den diepsten zin geen sprake zijn. Wel had een stem die in onmiddellijk rapport stond met onze ziel opgehouden te spreken. Wel zouden wij dat vriendelijke gezicht niet meer zien en die vriendelijke hand niet meer drukken. Maar uw beeld, Prof. Van Dijk, blijft bij ons. Het blijft tot het laatste toe diep in ons hart. Wij zullen u niet vergeten! Een eenmaal hopen wij u weer te zien, daar waar gij er zelf van hebt gesproken, dat de ontsluiting van alle dingen in den grootden dag van Jezus Christus wonderlijk heerlijk zal zijn.
Eere zij uwe gedachtenis!'*¹²

De directe erfenis van Van Dijks meesterschap is niet goed te traceren, juist omdat zij zo zeer persoonlijk is: in wezen geldt dit voor iedere leermeester. Via de leerlingen wordt de erfenis in liefde en dankbaarheid voortgedragen.

Aansluiting bij de traditie

Wie Van Dijks *Vota Academica* leest, wordt getroffen door de centrale notie van het leermeesterschap en door de diepe kernen van onderwijs. Van Dijk sloot hiermee aan bij een eeuwenoude traditie van leermeesterschap van Socrates en Plato tot aan John Henry Newman. Met name Newman's boek *The Idea of a University* werd door Van Dijk veelvuldig genoemd en geciteerd¹³.

Tevens kwam Van Dijk verrassend dicht bij het na hem door Martin Wagenschein vormgegeven ideaal van *Lehrkunst* ofwel *Onderwijskunst*.¹⁴ Hier gaat het ook om kleine kernen – exemplen – die op diepte worden gebracht in een geconcentreerd en aandachtig gesprek tussen leraar en leerling: een socratische, exemplarische onderwijsvorm.¹⁵

¹¹ Zie Maarten van Rijn, 'In memoriam', in: *Is. Van Dijk, GG*, VI, 1 – 64.

¹² Maarten van Rijn, 'In Memoriam', in: *Is. Van Dijk, GG*, VI, 64.

¹³ Zie voor John Henry Newman: Corné Ferreira, 'Wat is de belangrijkste taak van de school? John Henry Newman over kennis bijbrengen en de vorming van de geest', in: Piet Murre, Bram de Muynck en Henk Vermeulen (red.), *Vitale idealen, voorbeeldige praktijken. Grote pedagogen over opvoeding en onderwijs*, Gouda, 2012, 67 – 83.

¹⁴ Zie Martin Wagenschein, ...

¹⁵ Zie Ewald Mackay, 'Zoeken naar de ziel. Isaac van Dijk als pedagoog', in: *Artificium. Periodiek voor exemplarisch onderwijs*, 2010.1, 24 – 27.

Vergeten denker

Van Dijk is min of meer vergeten. Er is geen echte ontvangst van deze pedagoog geweest, en in plaats van een gesprek of discours is er voornamelijk stilte geweest. In de boeken en studies wordt hij zelden genoemd. Hoe komt het dat een groot en begaafd theoloog, historicus en pedagoog als Van Dijk vrijwel geheel onder het stof is verdwenen? Hij wilde uit innerlijke overtuiging het debat met zijn tijdgenoten aangaan en had echt iets te zeggen. Zijn stijl was echter die van de verfijning en bescheidenheid. Hij had een irenische, voorzichtige benadering, ook al kon hij juist dan ook met volle overtuiging zich uitspreken. Zijn irenische stijl paste echter niet binnen het harde, polemische klimaat van zijn tijd. Hij had niets van de polemische apologetiek van Van Oosterzee. Hij had niets van de grootse retoriek van Kuyper. Hij was in zekere zin een sterk innerlijke gestalte die het liefst zich terugtrok in de kring der leerlingen of in de kring der zielsverwanten.

Ook naar zijn inhoud paste zijn denken niet binnen de harde kaders van de tijd. Voor een middenpositie lijkt er in de Nederlandse context nooit veel plaats te zijn geweest. Vrijzinnigheid en orthodoxie hebben op een dieper, psychologisch niveau veel meer gemeenschappelijk dan op het eerste gezicht lijkt. Inhoudelijk vormen zij extremen maar psychologisch hebben zij vaak dezelfde structuur: een harde, absolute, (ver)oordelende stijl van denken.

Het irenisch-orthodoxe midden lijkt in ons land te worden plat gewalst tussen de strijdende titanen! Dit geldt voor de gehele ethische theologie in het algemeen: zij is door vrijzinnigen weggezet als 'vroom' en 'orthodox', maar zij is door orthodoxen even hard weggezet als 'modern' of 'Schriftkritisch'. Waar gestalten van hoge komaf als Chantepie de la Saussaye sr. en jr. nog wel bekendheid genieten, raakte de begaafde zoon van eenvoudige boerenkomaf al spoedig vergeten.

Herwaardering

Van Dijk verdient het om juist vandaag weer te worden gelezen op de in dit 'venster' genoemde gebieden. Hij kan ons wapenen tegen de kenniseconomie of het opbrengstgerichte leren. Binnen werkelijke (christelijke) vorming moet het om diepte van gevoel, ziel en verbeelding gaan! Laten we daarom in de spiegel van Van Dijks pedagogiek kijken en zelf er naar streven een goede leermeester te zijn voor onze leerlingen.

7.Suggesties voor verdere kennismaking

Wie nader wil kennismaken met Isaïc van Dijk en de context van zijn tijd leze de volgende teksten:

Bronnen:

- Is. Van Dijk, *Gezamenlijke Geschriften*, Groningen, 1917.

Secundaire literatuur:

- M.J. Aalders, *Ethisch tussen 1870 en 1920. Openbaring, Schrift en ervaring bij J.J.P. Valeton, Chantepie de la Saussaye en Is. Van Dijk*, Kampen, 1990.
- N.L. Dodde, *Het Nederlandse onderwijs verandert. Ontwikkelingen sinds 1800*, Muiderberg, 1983.
- A. van Doorn e.e. (red.), *Wetenschap en rekenschap 1880 – 1980. Een eeuw wetenschapsbeoefening en wetenschapsbeschouwing aan de Vrije Universiteit*, Kampen, 1980.
- Corné Ferreira, 'Wat is de belangrijkste taak van de school? John Henry Newman over kennis bijbrengen en de vorming van de geest', in: Piet Murre, Bram de Muynck en Henk Vermeueln (red.), *Vitale idealen, voorbeeldige praktijken. Grote pedagogen over opvoeding en onderwijs*, Gouda, 2012.
- T.M. Gilhuis, *Memorietafel van het christelijk onderwijs. De geschiedenis van de schoolstrijd*, Kampen, 1975.
- L.D. van Klinken, *Dienstbaar aan het onderwijs. Een studie naar de protestants-christelijke pedagogische tijdschriften uit de negentiende eeuw*, Heerenveen, 2009.
- Ewald Mackay, 'Een rijk geïnstrumenteerd innerlijk leven. Isaäk van Dijk en de historie', in: *Gedenksteden in de Jordaan. Een bundel opstellen over geschiedenis, traditie en cultuur*, Heerenveen, 2000, 100 – 111.
- Ewald Mackay, *Meesterschap in spiegelbeeld. Beschouwingen over persoonlijke vorming in het cultuuronderwijs*, Gouda, 2007, 114 – 119.
- Ewald Mackay, 'Zoeken naar de ziel. Isaäk van Dijk als pedagoog', in: *Artificium. Periodiek voor exemplarisch onderwijs*, 2010.1, 24 – 27.
- P.J. Oud, *Honder jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland, 1840 – 1940*, Assen, 1982, zie hoofdstuk 12.
- Maarten van Rijn, 'In memoriam. Biografie van Is. Van Dijk', in: *Is. Van Dijk, Gezamenlijke Geschriften*, Groningen, 1917, VI, 1 – 64.

Auteur: Dr. Ewald Mackay